

Türkmen ve Azerbaycan Masallarında Mitolojik Kuş Motifi: Simurg / Zümrüd

ARŞ. GÖR. DR. TUĞBA BAYRAKDARLAR*

Öz

Toplumların kültürel kodlarına, değer yargılarına ve inanç sistemlerine ayna tutan masallar, kendisini meydana getiren motif adlı en küçük öğeler aracılığıyla çeşitli sembollerin aktarımında kullanılan en etkili araçlardan biridir. İnsanların zihinlerinde idealize edilen dünya düzeninin tesis edilmesi ve düzensizliğin sona erdirilmesi, masalarda kahramana yardımcı motifler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu amaçla masalarda kaos durumunu sona erdirmekle görevli kahramana yolculuğunda yardımcı olup iyiliğin, bilgeliğin ve vefakârlığın sembolü olarak sıklıkla kullanılan kuşlar, konumlandığı mekân ile sahip olduğu özellikleri itibarıyla mitolojik izler taşıyan olağanüstü varlıklardır ve metin içerisinde her biri geleneği bilen anlatıcı tarafından bilinçli olarak işlenir.

Bu çalışmada Türkmen ve Azerbaycan masallarından seçilen toplam on iki metin üzerinden kahramanın yolculuk epizotunda karşısına çıkarak olay örgüsünün şekillenmesinde önemli rol oynayan Simurg / Zümrüd motifinin şekilsel ve işlevsel çözümlemesi yapılmıştır. Olağanüstü kuşun yaşadığı mekân, fiziksel özellikleri, işlevleri ve karşısındaki en büyük engel olarak işlenen ejderha, yılan, dev gibi kaotik varlıklar üzerinde durularak motifin her iki sahadaki kullanım durumu değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: simurg, zümrüd, kuş, dev, yılan, bilgelik, sağaltma, taşıma

MYTHOLOGICAL BIRD MOTIF IN TURKMEN AND AZERBAIJANI TALES: SİMURG / ZÜMRÜD

Abstract

Reflecting the cultural codes, value judgments and belief systems of societies, tales are one of the most effective tools used in the transfer of various symbols through the smallest elements called motifs which create tales. Establishing the world order idealized in people's minds and ending the disorder are realized through motifs that help the hero in tales. For this purpose, birds, which are frequently used as a symbol of goodness, wisdom and loyalty, by helping the hero in her/his journey to end the chaos situation in the tales, are extraordinary beings with mythological traces in terms of their location and their characteristics, and each of them is consciously processed by the narrator, who knows the tradition.

In this study, the formal and functional analysis of the Simurg / Zümrüd motif, which plays an important role in the shaping of the plot by the hero in the journey episode, was examined through a total of twelve texts selected from Turkmen and Azerbaijani tales. The use of the motif

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü /
tbayrakdarlar@nevsehir.edu.tr, orcid: 0000-0001-8218-4517.

in both areas are evaluated by emphasizing on the place where the extraordinary bird lives, its physical features, functions and chaotic beings such as dragons, snakes and giants, which are treated as the biggest obstacle against it.

Keywords: simurg, zümrüd, bird, giant, snake, wisdom, healing, carrying

GİRİŞ

Edebiyat, müzik, resim gibi çeşitli sanat dallarına ait ürünleri meydana getiren en küçük öge olarak kabul edilen motif, halkbilimi alanında *Motif-Index of Folk-Literature*¹ adlı 6 ciltlik kapsamlı bir motif indeksi hazırlayan Stith Thompson'a göre; bir masalda geleneği devam ettirme gücüne sahip olan en küçük unsurdur. Bu güce sahip olmak için onun olağanüstü, dikkat çekici bir özelliğinin olması gerekir ve genel olarak motifler üç gruba ayrılır. Birincisi masaldaki tanrılar veya olağanüstü hayvanlar, cadı, peri, dev gibi olağanüstü varlıklar veya sevilen en küçük çocuk, zalim üvey anne gibi gelenekselleşmiş insan karakterleri gibi şahıs kadrosudur. İkincisi bir eylemin arka planında yer alan sihirli objeler, sıradışı gelenekler ve değişik inançlardır. Üçüncüsü ise tek tek olaylardır ve bunlar motiflerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır (1946, s. 415-416).

Konumuz itibarıyla üzerinde durduğumuz edebiyat dalında eserlerin çekirdeği sayılan motifler,² halkın kültürel belleğinin birer yansıması olarak görülen sözlü kültür ürünlerinde çeşitli sembollerin ifade edilmesi için kullanılan önemli birer araç olarak kabul edilir ve metin içerisinde bu her parça kendine has bir anlam örgüsüyle işlenir. Bu yönüyle motifler, üzerinde tek tek durulması gereken ayrı bir öneme sahiptir.

Türkiye'de motif araştırmaları ilk olarak masal türüyle başlamış, ardından destan ve halk hikâyesi gibi diğer anlatı türleri üzerinde de çalışılmıştır. Günümüzde varılan noktaya bakıldığında motif çalışmaları konusunda büyük bir birikimin olduğunu söylemek mümkün olsa da henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Türk masalları, destanları, halk hikâyeleri ve efsaneleri arasında bulunan ortaklıkların tespit edilmesinde motif incelemelerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Motifler, toplumların ortak değer yargılarını ifade eden kültür kodlarıdır ve bu kodların tahlili kültürel yapıyı, kültüre mensup olan insanların düşünce şeklini ve hayata bakış açısını belirlemede fayda sağlamaktadır (Şahin, 2011, s. 317-318). Bu anlamda Türk düşünce sistemine ait kültürel kodların çözümlenmesi adına her Türk boyunun sözlü edebiyat ürünlerinin kendi içerisinde ve birbirleriyle mukayeseli olarak tahlili önem arz etmektedir. Tespit edilen her motif parçası, ait olduğu Türk boyunun yaşamından ve dünya görüşünden izler taşıdığı gibi tarihî

¹ Thompson, Stith (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, 6 vols. Bloomington: Indiana.

² Alan çalışmalarında bu kavram için yaygın olarak *motif* terimi kullanılmaktadır. Ancak Mehmet Naci Önal tarafından hazırlanan *Kim Uyur Kim Uyanık? (Türk Masal İncelemeleri)* adlı eserde *motif* yerine *yanış* terimi tercih edilmiştir (2021, s. 36). Önal'ın *yanış* terimini tercih etmesinin nedeni, Karataş tarafından Anadolu sahasında kullanılan *yanış* (motif) adlarının incelendiği yayımlanmış doktora tezinde (Karataş 2013), Anadolu'da dokuyucuların halı ve kilimler üzerindeki "en küçük ve anlamlı süs unsuru" için yaygın olarak bu terimin kullanıldığının (Karataş, 2013, s. 4-8) belirlenmiş olmasıdır (Önal, 2021, s. 36, 13. dipnot). Görüldüğü üzere Önal, Türk halı ve kilim dokumacılığında "Türk halkının motif yerine kullandığı *yanış* ifadesini" bağlamı dışında sözlü edebiyat ürünlerinden olan masal türündeki *motif* terimini karşılamak için kullanmıştır.

süreçte etkileşimde bulunduğu ve ortak bir kültürel geçmişe sahip olduğu diğer boylarla ilişkisinin çözümlenmesinde de etkilidir.

Bu çalışmada aynı kökten beslenen ve Oğuz kültürünü canlı bir şekilde yaşatıp koruyan Türkmen³ ve Azerbaycan⁴ Türklerinin masallarında yer alan Simurg / Zümrüd motifinin kullanım alanı ve amacı üzerinden genel bir değerlendirme yapılmış, mitolojik motifi iki Türk boyunun toplumsal belleğindeki sembolik anlamı yorumlanmıştır. Öncesinde ise bu mitolojik kuşun adının etimolojisi ve anlamı hakkındaki görüşlere yer verilmiştir.

Arapların *Ankâ*, İranlıların *Sîmurg* adını verdiği, Türkçede ise *Zümrüdüanka* (*sîmurg u ankâ*) adlandırması ile Ön Asya efsanelerinde görülen bu kuş, çoğu kaynakta birlikte ele alınan Batı'daki *Phoenix* ile İslami çevrelerdeki *Hümâ / Devlet kuşundan* tamamıyla, Hint mitolojisindeki *Garuda* ile Altay mitolojisindeki çift başlı kartaldan ise kısmi olarak farklıdır (Erdem, 1991, s. 198). Ancak özde bu kuşların birbirinden türediği (Çoruhlu, 2002, s. 131) ve İslamiyet'ten sonra özellikle Anka, Zümrüdüanka olarak bilinen Simurg'un *Garuda* ve Türk mitolojisindeki yırtıcı kuşlarla ilişkisinin olduğu düşünülür. *Er-Töştük* destanında Kara-Kuş'un *Garuda* ile benzerliği açıkça görülür. Kahramanın kuşun sırtında uçması, Hint mitolojisindeki *Vişnu*'nun bineğini sembolize eden *Garuda*'yı, kuşun insanı gençleştirme ve iyileştirme gücüne sahip olması yönüyle de kendi küllerinden yeniden doğan *Phonix*'i akla getirir (Çoruhlu, 2014, s. 9). Batı'dan Doğu'ya farklı isimlerle adlandırılan bu kuşların ortak özelliği ise ölümsüzlüktür (Karakurt, 2012, s. 97). Doğu metinlerinde Simurg *Semender kuşu* adıyla da bilinir. Bu kuş hakkındaki mitlere göre, yuvası Kafdağı'nın en ulaşılmaz noktasında bulunur ve ömründe sadece bir kez yavrular. Kuşun pençeleri ve gagası çakmak taşından olduğundan kıvılcımlar saçarak uçtuğu, tüylerinin yanmaması için ayaklarını veya pençelerini birbirine değdirmediği, bunu başaramayan yavrusunun ise gökyüzünde şimşek çakarak öldüğüne inanılır. Bu nedenle her zaman tek başına olan *Semender* kuşu, halk edebiyatı ürünlerinde haksızlığa ve zalimliğe karşı olanları destekleyici yönüyle geçmektedir (Dilek, 2011, s. 715).

Türk edebiyatına Simurg efsanesi, bir motif olarak İran edebiyatından geçmiş ancak bu efsanenin İslamiyet'ten önce Türk kavimleri arasında yayıldığı ve eski Türk masallarındaki Tuğrul, Kara Kuş (Bazı geleneklerde Alp Kara Kuş)'un adının İslam-İran edebiyatına Simurg olarak girdiği düşünülür (İnan, 1998, s. 350). Araştırmacıların bir kısmı kuşların en büyüğünün ve en güçlüsünün Kara Kuş olduğunu kabul ederek Simurg'un *Siyah Murg* yani *Kara Kuş* olarak anlamlandırılması gerektiği görüşündedir (Beydili, 2004, s. 497). Bir diğer kısmı ise Simurg'un çok eskiden köpek ve kuş hakkındaki tasavvurların birleşmesi neticesinde yaratılmış zoomorfik bir

³ Türkmen masallarının tarandığı kaynaklar için bk. Geldiyeva, Şirincemal (2006). "Sırların Açılışı". *Türkmen Halk Etekileri (Cadılı Etekiler)*. Aşgabat: Türkmenistanın milli medeniyet "Miras" merkezi, s. 21-32; Geldiyeva, Ş. (2006). "Hatam-Tay". *age*. s. 171-194.

⁴ Azerbaycan Nağıllarının tarandığı kaynaklar için bk. Zeynalı, Hənəfi (2005). "Südemən". *Azərbaycan Nağılları*. I. Cild, Bakı: Şərg-Gərb, s. 124-132; Təhmasib, Məmməd Hüseyin (2005). "Simanın Nağılı". *Azərbaycan Nağılları*. II. Cild, Bakı: Şərg-Gərb, s. 21-48; Təhmasib, M. (2005). "Kəl Həsənin Nağılı". *age*. s. 162-175; Axundov, Əhliman (2005a). "Soltan İbrahim". *Azərbaycan Nağılları*. III. Cild, Bakı: Şərg-Gərb, s. 248-260; Axundov, Əhliman (2005b). "Tələtin Nağılı". *Azərbaycan Nağılları*. IV. Cild, Bakı: Şərg-Gərb, s. 111-118; Axundov, Ə. (2005b). "Rəyhanın Nağılı". *age*. s. 128-140; Axundov, Ə. (2005b). "Melikmemmed". *age*. s. 169-179; Axundov, Ə. (2005b). "Qara At". *age*. s. 184-188; Seyidov, Nürəddin (2005). "Moltanı Padşahı". *Azərbaycan Nağılları*, V. Cild, Bakı: Şərg-Gərb, s. 87-100.

suret olduğunu kabul ederek *seg* (*it*) ve *mürğ* (*kuş*) sözcüklerinden meydana geldiğini ifade eder (Tehmasib, 2005, s. 281).

Farsçada Simurg'a "otuz kuş" anlamı verilir ve kelimenin etimolojisiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Avesta'da *saēna kuşu* veya *saēna ağacı* geçmekte ve "Saēna" Sanskritçe *syēnā* "kartal, şahin" anlamına gelmektedir. Orta Farsçada *Sēnmurv* "sēn kuşu" ve yeni Farsçada *Sîmurg* çok iri cüsseli, belli bir efsanevi kuşun ismi olarak açıklanır. Bu bilgilerden hareketle Gönül Alpay Tekin, Orta Farsçadaki *Sēnmurv* "sēn kuşu" ses benzerliğinden dolayı **sēn***murg*, *sinmurg* şeklinde *n* ve *m* seslerinin kaynaşması ve yanlış bölünme neticesinde *sî+murg* "otuz kuş" şeklini aldığını ifade eder. Ancak *Sîmurg*'un otuz kuş⁵ olarak algılanmasında başka kültürel ve dinî sebeplerin de etkili olduğu belirtilir (2020, s. 308-309).

Simurg, Türk-İslam sanatında hem iyilik timsali hem de kötülük veren bir canavar olarak tasvir edilmekte ve Firdevsî'nin *Şehnâme* adlı eserinde iki yönüyle görülmektedir. Türk minyatürlerinde de bu sahnelerin tasvirleri yer alır (Çoruhlu, 2014, s. 12-13).

Genel olarak değerlendirildiğinde ise metafizik ve kozmik düşüncelerin, dinî, ahlaki ve içtimai değerlerin dile getirilmesinde, insanın hayallerinin anlatımında bir sembol olarak kullanılan Simurg, edebiyatta olgunluğun zirvesini, yücelikler âlemini ve o aşamaya insanın yükselişini ifade eder (Güler, 2014, s. 64). Örneğine sıklıkla rastladığımız masallarda da iyiliğin, yardımın, gücün ve değişimin sembolik göstergesi olarak işlenen bu varlık, zor anda kendisine başvurulana olağanüstü bir yardımcı motif olarak kullanılır. Diğer bir ifadeyle Simurg, kahramanın yolculuğunda bir arayışın ardında gizlidir. Yardımın, iyiliğin ve vefakârlığın betimlenmiş hâlidir. Türkmen masallarında *Simrug* / *Simrug*,⁶ Azerbaycan masallarında *Simurg* ve *Zümrüd kuşu* adıyla geçen, yaşadığı mekânı, fiziksel özellikleri yönüyle olağanüstü, taşıdığı özellikler itibarıyla da sadece iyi yönüyle vurgulanan, kahramana yardımcı bir varlık olarak işlenir.

SİMURG / ZÜMRÜD'ÜN MEKÂNI

Kafdağı / Yedi Dağın Ardı

Mitolojik dağ motifi olan Kafdağı, efsanevi Anka kuşunun yaşadığına inanılan mekân olarak kabul edilir. Cevahirden yaratıldığına, etrafını bir kuşak gibi suların sardığına ve bütün dağların yeraltından bu dağa⁷ bağlı olduğuna inanılır. Ayrıca bazı Türk inanışlarına göre gökyüzü yedi katlıdır ve gök ile yerin birleştiği nokta ufuktur. Ufuktan ötede büyük bir umman vardır ve Kafdağı onun ardında bulunur. Kafdağı'nın ardı ise karanlıktır. Simurg kuşu bu karanlıkta yaşayıp Dünya Ağacı'nın tepesini kendisine mesken tutmuştur (Beydili, 2004, s. 281, 496-497).

Masallarda perilerin ve devlerin yaşadığı mekân olarak tarif edilip ulaşılması en zor olan noktada yer aldığına inanılan Kafdağı'nın kullanımına sıklıkla rastlanılır. İncelenen Azerbaycan ve Türkmen masallarında ise Kafdağı ismi açıkça belirtilmeyip Simurg'un görüldüğü yer, "yedi

⁵ Simurg'un otuz kuşla ilgili olduğunu gösteren en önemli kaynak Ferîdüddîn Attâr'ın ünlü eseri *Mantiku't Tayr*'dir (Alpay Tekin, 2020, s. 311). Eserde Kafdağı'nda yaşadığına inandıkları padişahlarını aramaya çıkan kuşların hikâyesi anlatılır. Yolculuk sonunda on binlerce kuşun arasından otuz kuş, Kafdağı'na ulaşabilir ancak oraya vardıklarında Simurg diye bir kuşun olmadığını, asıl Simurg'un kendileri olduğunu anlarlar (Tokel, 2006, s. 307-308).

⁶ Türkmen destanlarında da *Simrug* olarak adlandırılır. Örnekler için bk. Şahin, H. İbrahim (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği* (2. baskı). Konya: Kömen Yay., s. 358-359.

⁷ Mitolojik metinlerde Alvız dağı, İran mitolojisinde Elbürz dağı adıyla karşımıza çıkar (Beydili, 2004, s. 282).

dağın ardı” ifadesiyle verilerek ulaşılmaması en zor noktada konumlandırılmış dağa işaret edilir. Örneğin *Kal Həsənin Nağılı*⁸ (Təhmasib, 2005, s. 174-175)’nda padişah tarafından zehirlenen Kel Hesen, padişahın emri üzerine yedi dağın ardındaki dar bir dereye atılarak ölüme terk edilir. Simurg da o sırada orada gökyüzünde uçmaktadır.

Kutsal Ağaç / Çınar / Orman

Türk Tanrıçılık sistemine göre ağaç, Gök Tanrı’nın simgelerinden biri olarak kabul edilir ve Bay Terek, Temir Kavak veya Hayat (Dünya) Ağacı adıyla bilinen kutsal Evliya Ağaç inancına Türk mitolojisinde ve dünyadaki tüm toplumların mitolojisinde rastlanılır (Beydili, 2004, s. 25). Yeri ve göğü birleştiren söz konusu mitolojik ağaç; meyvesiz olması, dört mevsim boyunca yeşil kalması, tek başına daima ayakta durması, göğün direği olması, kutlu bir dağın tepesinden yükselerek cennete, öte dünyaya ulaşıp Tanrı’nın temsilcisi ve ona en yakın canlı olduğuna inanılması gibi özellikleriyle diğer ağaçlardan ayrı bir öneme sahiptir. Taşdığı bu niteliklerinin yanı sıra genellikle yalnız değildir, üzerinde çift başlı kartal ya da iki büyük kartalla tasavvur edilir ve aracılık görevini bazen ağaç yerine kartalın yaparak insanoğlunun taleplerini Tanrı’ya ulaştırdığına inanılır. Bu nedenle ağaç ile kartal bir bütün olarak kabul edilip Türk mitolojisinde kartalın ağacı, ağacın da kartalı koruduğu (Uslu, 2019, s. 110-114) ve kartalın hayat ağacının üzerinde, göğün beşinci katında yaşadığı düşünülür. Bu kuş, Tanrı’nın gücünün ve erkinin temsilcisidir (Ergun, 2004, s. 157-158). Masallarda da ıssız bir mekânda yer alan ağacın üzerinde bekçilik vazifesini olağanüstü kuş üstlenir.

Türkmen ve Azerbaycan masallarında yaygın olarak Simurg / Zümrüd’ün yuvası, günlerce süren uzun bir yolculuğun ardından ulaşılan ıssız bir yol üzerinde, çöllerde, denizde, ırmak kenarında veya ormanlık bir alanda yer alıp kahramanın dinlenmek üzere mola verdiği büyük bir ağacın üzerindedir. Örneğin *Sırların Açılışı* (Geldiyeva, 2006, s. 21-24) masalında tüccar bir adam tarafından evlatlık alınan kahraman, padişahın kızına âşık olur ve kızın kendisine verdiği vazife üzerine yola düşer. Yolda eyer ve kukla yapan adamın, pişirdiği ekmekleri nehre atan kadının, para verilse de verilmese de dua eden dilencinin, tazısı, köpeği ve domuzu olan padişahın sırrını öğrenmek için ilerler. Son vazifesi için padişahın yanına giderken dinlenmek için bir çınarın dibinde uyur. Bu çınar ağacının üzerinde Simrug kuşunun yavruları yaşamaktadır. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 178-179, 182) masalında Hatam adlı kahraman, sevdiği Tay’ın verdiği vazife üzerine yollara düşerek beş yıl boyunca gittikten sonra ıssız bir çölde takatsiz kaldığı bir anda dinlenirken kuşluk vaktine yakın bir zamanda büyük gürültüyle uyanır. Etrafına baktığında yanında daha önce ömründe karşılaşmadığı, tepesinin nereye ulaştığı belli olmayan, dalları gücüm⁹ ağacı kadar gür olmasa da bir öbek meydana yayılan bir ağaç görür. Bu büyük ağacın üzerinde ağacın güçlüğü taşıdığı bir kuş yuvası, içinde de Simrug kuşunun üç büyük yavrusu vardır. *Südamən* (Zeynalli, 2005, s. 129-130) masalında kahraman, kuyuda kaldığı sırada karşısına çıkan kara koçun sırtında yeraltına götürülür. Orada şehrin suyunu kesen ve her gün bir insan yiyen ejderhayı öldürdükten sonra padişahın kendisine sunduğu teklifi reddederek yeniden ışıklı

⁸ Masalların adının yazımında orijinaline bağlı kalınmıştır.

⁹ Gücüm: Küçük dallı, gür yapraklı, meyvesiz, çok yıllık büyük ağaç (TDDS I, 2016, s. 493).

dünyaya çıkmak isteyince padişahın yönlendirmesiyle çınar ağacında yaşayan Zümrüd kuşunun yanına gider. *Qara At* (Axundov, 2005b, s. 186) masalında İbrahim, yolda dinlenmek üzere mola verdiği atını bağladığı çınar ağacının üzerinde Zümrüd kuşunun yuvasını ve yavrularını görür.

Türk kültüründe Tanrı'nın birliğini, tekliğini sembolize eden Kutsal ağaç-hayat ağacının aksine ormanlar ise bazı milletlerin mitolojisinde çokluğun, kargaşanın ve kötülüğün sembolü olup içerisinde kötü ruhların yaşadığı yerlerdir. Ancak Türkler bu mekânları ruhların özelliklerine göre "iyi ruhların yaşadığı aydınlık-ışıklı ormanlar" ve "kötü ruhların yaşadığı karanlık ormanlar" olmak üzere iki gruba ayırır. Genel olarak değerlendirildiğinde Türk dünyası kültüründe ve mitolojisinde kutsal ağacın yaygınlığına rağmen ormanların fazla önemi yoktur. Masallarda ormanlar cin, peri, dev gibi olağanüstü varlıkların ya da kutlu kahramanların onlardan kurtulmak için sihirli obje aracılığıyla meydana getirdikleri mekân olarak tasvir edilir (Ergun, 2010, s. 114-115). *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257) masalında kahramanın ormanda dev tarafından kanadından vurulmuş Simurg'u bulması, ormanlarda kaotik güçlerin hâkimiyet göstermesine örnek olarak verilebilir.

Ormanın mekân olarak kullanıldığı masalarda çokluğun içerisinde yine tekliğe vurgu yapılır ve kahraman, büyük orman içerisinde, diğer bir ifadeyle kaos ortamında kozmosu sembolize eden Simurg / Zümrüd'ün yaşadığı ağaca sığınır¹⁰. Örneğin *Simanın Nağlı* (Təhmasib, 2005, s. 24-25)'nda Simurg ve yavruları ormanda yaşar. Simurg, kurtardığı anne ve oğula da ağacın üzerinde bir yuva yapar. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 88) masalında Canı Yağub'un eşi, padişahın kendisiyle evlenmek istemesi üzerine evden kaçır ve nereye gideceğini bilmeyip sonunda bir ormana varır. Ormanda da kurda kuşa yem olmamak için saklandığı ağacın üzerinde Zümrüd'ün yuvası bulunur. *Təlätin Nağlı* (Axundov, 2005b, s. 114-115)'nda Melik isimli tüccarın hilesi sonucunda dağın tepesinde mahsur kalan Telet, taşlara tutuna tutuna biraz aşağıya iner ve her yanı uçsuz bucaksız bir denize varır. Denizde günlerce yol gittikten sonra karaya çıkar ve ormana ulaşır. Orada Simurg'un yuvasıyla karşılaşır.

Yeraltı / Karanlık Dünya

Erlık'in ve Erlık'i sembolize eden varlıkların yaşadığı mekân olarak tasvir edilen yeraltı dünyası, aynı zamanda kahramana yardımcı olan olağanüstü varlıkların da bulunduğu bir yerdir ve masalarda Zümrüd kuşunun yeraltında, karanlıklar ülkesinde yaşadığı ifade edilir. Bu olağanüstü varlık, karanlıklar ülkesindeki bir ağacın üzerinde yuva yapmıştır ve gerektiğinde karanlık dünyadan ışıklı dünyaya çıkabilme özelliğine sahiptir. İki dünya arasında geçiş yapabilmesi için de genellikle bir amaç uğruna yer altına inmiş veya orada yolunu kaybetmiş kahramanı aydınlık dünyaya çıkarmak gibi yerine getirmesi gereken bir vazifeyi gerçekleştirmeye yarar ve yeraltından yeryüzüne çıkışı gökyüzünden yapar. Yeryüzünden yer altı dünyasına iniş ise genellikle kapı, delik ve kuyu aracılığıyla kurulum giriş ile çıkışın aynı noktadan sağlandığı bu yerler, yeryüzünü bağlayan bir eşik vazifesini görmektedir. Yeraltı dünyasına yolu düşen kahraman için söz konusu mekân, korkunç varlıkla mücadele ettiği imtihan dünyasıdır. İmtihanı

¹⁰ Ağaca sığınma ile ilgili bilgi ve örnekler için bk. Ergun, 2004, s. 314-321.

geçtikten sonra kahramana bu dünyada sıçan, aygır, teke gibi yardımcı olan varlıklar da bulunur (Tekin, 2020, s. 326). Yeraltında düzeni temin eden kahraman, kaos ortamının sembolü olan varlığı alt ettiği için yardımcıları sayesinde desteklenerek yine bir geçiş noktasından ait olduğu dünyaya geri döndürülür. Azerbaycan masallarında yeryüzünden yeraltı dünyasına iniş kuyu aracılığıyla yapılır ve orada eşiğin aşılmasının ardından kurtarıcı olarak Zümrüd kuşuyla karşılaşılır. *Məlikməmməd* (Axundov, 2005b, s. 169-171, 174) masalında padişahın en küçük oğlu, bahçelerindeki gençleştirici özelliğe sahip elmayı çalan devi yakalamak için kuyuya iner. Kardeşlerinin hile yapıp kendisini orada terk etmesi üzerine kuyuda hapsolür ve bir süre sonra yanına gelen kara koçun belinde karanlık dünyaya götürülür. Orada ilerlerken bir ağacın altına geldiğinde Zümrüd kuşunun yuvasını ve yavrularını görür. *Südəmən* (Zeynallı, 2005, s. 129-130) masalında kahraman, kuyuda hapsedikten sonra yanına gelen ak ve kara renkli iki koçtan kara koçun sırtında yerin yedi kat altındaki karanlık dünyaya indirilir. Zümrüd de burada bir çınar ağacının üzerinde yaşamaktadır. *Rəyhanın Nağılı* (Axundov, 2005b, s. 137-139)'nda kuyunun dibine indikten sonra kardeşleri tarafından orada bırakılan Aygır Hesən, üç gün yol gitmesinin ardından karanlık dünyaya iner. Mürsel şahın kızı Dilşad'ı ejderhaya kurban edilmekten, şehri de susuzluktan kurtarıp bu iyiliğinin karşılığında karanlık dünyadan aydınlık dünyaya çıkmak istediğini söyler. Padişah da Hesən'in talebi üzerine o sırada bargâhında olan Zümrüd kuşunu çağırır.

SİMURG / ZÜMRÜD'ÜN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Güçlü, Devasa Kanatlar ve İri Cüsse

Fars sanatında kuş şeklinde, kanatlı bir yaratık olarak resmedilen Anka, zaman zaman köpek başı, aslan pençeleri bulunan bir tavus kuşu, bazen de insan yüzüne sahip bir kuş şeklinde betimlenir. Pek çok kaynakta Simurg adıyla da bahsedilen bu efsanevi kuşun uçuşa kalktığına bilgi ağacının yapraklarını titrettiği ve tüm bitkilerin tohumlarının dökülmesine neden olduğu söylenir (Karakurt, 2012, s. 97). Uçtuğunda iri cüssesinden dolayı hava kararır ve sel sesine, gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır (Erdem, 1991: 199).

Ali Duymaz'ın Anadolu ve Balkan Türklerinin halk anlatılarından elde ettiği tespitlere göre bu mitolojik kuşun fiziksel özellikleriyle ilgili en önemli husus kanatlarıyla ilgilidir. Varyantların çoğunda kuş, uykuya yatmış olan kahramanı kanatlarıyla gölgelendirir. Olumlu özelliklerinin yanı sıra bir örnekte de Anka kuşunun kanatlarını açarak güneş ışığına engel olduğu ve tüm ülkeyi karanlıkta bıraktığı görülür. Her bir kanadıyla bir fili kaldıracak güce sahiptir (1998, s. 93-94). Azerbaycan ve Türkmen masallarındaki Simurg / Zümrüd kuşu da fiziksel açıdan değerlendirildiğinde Anadolu varyantlarına benzer nitelikte olduğu söylenebilir. Güçlü ve devasa büyüklüğe sahip kanatlarıyla tarif edilir. Örneğin *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 182) masalında yavrularından gerçeği öğrenmesi üzerine Hatam'a minnet duyan Simrug, uyuyan kahramanın üzerine kanatlarını gerip onu yakıcı sıcağından korur.

Kuş, kanadını açtığına havanın ısısı değişir. *Südəmən* (Zeynallı, 2005, s. 131) masalında Zümrüd kuşu, kahramanın üstüne kanadını gerince Südəmən üşüyüp uykusundan uyanır.

Masallardaki bu efsanevi kuş, yolculuğa çıktığında yıllarca sürecek mesafeleri günler içerisinde kat edecek güce ve dayanıklılığa sahiptir. Bunun için kendisine azık olarak kilolarca tulum et ve su tedarik ettirir. Yolculuk esnasında tükettiği bu yiyecek ve içeceklerin miktarı¹¹ da iri cüssesine uygun olarak verilir. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 183) masalında kahramana minnettarlığını ifade etmek için onu varmak istediği Gül'ün memleketine ulaştırmak isteyen Sımrug, üç yıl süren yolculuğa yanlarına et ve su aldırarak çıkar. *Malikmamməd* (Axundov, 2005b, s. 176) masalında Zümrüd; belinde kahramanı, bir kanadında kırk şagga¹² eti, diğer kanadında ise kırk tulum suyu taşır ve yol boyunca bu azığı tüketir. *Südamən* (Zeynalı, 2005, s. 131) masalında, kahramanın kendisini ışıklı dünyaya çıkartmasını isteyince Zümrüd kuşu yol azığı olarak yedi tulum su, yedi koyun almasını tembihler.

Yiyeceğini ve içeceğini kanatları üzerinde taşıyabilen devasa kuş, sırtında / belinde ise kahramanı, kahramanın yakınlarını ve dev gibi olağanüstü bir varlığı alıp hızla uçabilmektedir. *Simanın Nağılı*'nda (Təhmasib, 2005, s. 25-26, 46) Simurg, Siman ile annesini sırtına bindirerek çobanın evine götürür. Ayrıca Dev Adamzad'ı da cinler şehrine sırtında taşır. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257) masalında Simurg, Soltan İbrahim'i, Hanmemmed'i, Emireli'yi ve Siyavuş'u sırtına alıp çöle götürür. *Tələtin Nağılı* (Axundov, 2005b, s. 116)'nda Simurg; Telet'i kanatları arasına oturtarak İsfahan şehrine birkaç kanat çırpışında ulaştırır. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 91) masalında padişahın oğlu, Zümrüd'ün kanatları arasında oturarak üç gün üç gecede Semender çiçeğinin bulunduğu Şam'a ulaşır.

Simurg ayrıca insan veya hayvanı yerden kaparak havalanabilecek (Tekin, 2008, s. 431) kadar güçlü pençelere de sahiptir. *Simanın Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 24)'nda zalim padişah tarafından dağın eteğinde bir ağaç altına terk edilen, henüz yeni doğmuş olan bahçıvanın oğlu, Simurg tarafından fark edilip pençeleri arasına alınarak kendi yuvasına taşınır.

Sihirli Tüyler

Simurg, otuz kuşun renklerinin birleşiminden meydana geldiği düşünüldüğü için *si+reng* adıyla da ifade edilir. Boynu uzun olduğu için Anka denmiş, zamanla Simurguanka olarak kullanılan bu sözcük halk dilinde Zümrüdüanka şeklini almıştır (Tokel, 2006, s. 308).

Türkmen ve Azerbaycan masallarında kuşun rengine, boynunun uzunluğuna ve tüylerinin rengine dair herhangi bir örnek tespit edilememiştir, yalnızca tüylerinin sihirli özelliğinden ve işlevinden bahsedilmektedir. Kahraman darda kaldığında Simurg / Zümrüd tarafından daha önceden kendisine verilen tüyü yakarak kuşu çağırır. *Sırların Açılışı* (Geldiyeva, 2006, s. 24-28) masalında Sımrug kuşu, tüccarın oğlunu padişahın yurduna bıraktıktan sonra ona kendi tüyünden verir ve zor anında yakması hâlinde gelip onu kurtaracağını söyler. İlerleyen bölümlerde kahraman, padişahın sırrını öğrendikten sonra bahaneyle dışarı çıkıp tüyü yakarak Sımrug'u çağırır ve o mekândan kurtulur. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 184) masalında, Hatam'ı güneşe yakın bir yerde bulunan Gül'ün yurduna ulaştıran Sımrug, vedalaşırken kahramana

¹¹ Duymaz'ın makalesinde bir iki varyant haricinde ortak unsur olarak 40 tulum et ve 40 tulum su verildiği ve bu yiyeceklerin de olağanüstü kuşun büyüklüğünü düşündürdüğü ifade edilir (1998, s. 94).

¹² Şagga: Kesilmiş hayvanın yarası (Akdoğan, 1995, s. 694).

tüyünden verir ve tüyü yakması durumunda nerede olursa olsun yanına geleceğini söyler. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257-258) masalında kahramanı ve arkadaşlarını Nuşaperi'nin olduğu mekâna taşıyan Simurg, ayrılırken İbrahim'e tüyünden verir ve yardıma ihtiyaçları olması durumunda yakmasını tembihler. Sultan İbrahim de Nuşaperi kaçırılınca yardım talep etmek için tüyü yakarak kuşu çağırır. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 91-93) masalında Zümrüd, Şam kalesinden geri dönerken padişahın oğluna tüyünden verir ve başı dara düştüğünde yakması durumunda yardımına geleceğini söyler. Padişahın oğlu, babasının onu öldürmek üzere kandırıp reml¹³ elmasını bulması için yolladığı ikinci vazifesine giderken Zümrüd'ün tüyünü yakar ve kuş hemen oğlanın yanında biter. Örneklerde görüldüğü gibi tüyün yakılmasının başlıca sebebi, zor durumdan kurtulmak için olağanüstü varlığa sığınma ihtiyacıdır.

Tüyün yakılmasındaki diğer sebep, kahramana gerekli olan teçhizatı tedarik etmek için kuştan yardım talep etmektir. *Simanın Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 26)'nda çoban, Siman'ın istediği atı, pehlivan kıyafetini ve kılıcı temin etmek için Simurg'un tüyünü yakar ve bunun üzerine oraya gelen kuştan yardım ister.

Bazı örneklerde ise tüyün birden fazla amaç için kullanıldığı görülür. *Məlikməmməd* (Ahundov, 2005b, s. 175-177) masalında Zümrüd'ün tüyü hem vasita hem teçhizat temini için yakılır. Melikmemmed, padişahın kızını ejderhanın elinden, halkı da susuzluktan kurtardıktan sonra Zümrüd'ün yiyeceğini padişahın isteyip tüyü yakarak kuşu çağırır. Aydınlık dünyaya ulaştıktan sonra kuş ona tekrar tüyünden verir ve darda kaldığında çağırmasını söyler. Melikmemmed bir süre terzinin yanında çırak olarak çalıştıktan sonra padişahın büyük oğlunun düğününü duyunca tekrar tüyü yakıp Zümrüd'ü çağırır ve ondan sarı elbise, kılıç, kalkan ve sarı yel atı, ortanca oğlunun düğününde ise kırmızı elbise, kılıç, kalkan ve kırmızı at ister. Zümrüd kısa sürede bu isteklerini de yerine getirir.

SİMURG / ZÜMRÜD'ÜN İŞLEVLERİ

Bilgelik

Masalarda Simurg / Zümrüd, yerde ve gökte olan her şeyden haberdar bilge bir kuş olarak geçer. Karşılaştığı insanların yaşamında başına gelen türlü olayları bilir. Kahramanın varmak istediği yolun, aradığı kişinin, almak istediği şifalı yiyecek ve içeceğin, sihirli nesnenin yerini kendisine söyleyen yardımcı varlıktır. Kahramanın yolculuğunun seyrinin değişmesinde önem arz etmektedir. Örneğin *Sırların Açılışı* (Geldiyeva, 2006, s. 24) masalında Simrug, kahramanın padişahın sırrını öğrenmeye gittiğini duyunca o padişahı bildiğini, buldukları yerden çok uzakta olmadığını, padişahın yurdunda kendisinden başka hiçbir insanın yaşamadığını ve onun sırrını sormaya gidenlerin padişah tarafından öldürüldüğünü söyler. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 183) masalında Hatam'ın Gül'ün yurduna gitmek üzere yola çıktığını öğrenen Simrug, çok uzakta olan o yeri bildiğini, yürüyerek ulaşabilmek için altı insanın ömrünün de yetmeyeceğini söyler. *Simanın Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 24)'nda yerin altında ve üstünde olan her şeyi bilen bir kuş olarak tasvir edilen Simurg, gökyüzünde uçarken ağacın dibinde yatan bebeği görür görmez

¹³ Reml: Falcıların kum üzerinde çeşitli işaretler çekerek veya başka usullerle fala bakıp gelecekte haber vermesi (ADİL, III, s. 650).

onun padişahın zulmüne uğrayıp çöle terk edildiğini, bahçıvanın oğlu olduğunu ve dünyaya yeni geldiğini anlar. *Kal Həsənin Nağılı* (Tehmasib, 2005, s. 175)'nda Simurg, Kel Hesen'i görür görmez zehirlenmiş olduğunu bilir. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257-258) masalında Sultan İbrahim'in aradığı Nuşaperi'nin yedibaşlı dev tarafından kaçırıldığını¹⁴ ve tılsıma koyulduğunu kahramana söyleyen Simurg, yedibaşlı devi öldürdükten sonra uykuya yatan, uyanınca da Nuşaperi'yi bulamayan Sultan İbrahim tarafından yardım için tekrar çağrılır. O anda da Simurg, kahraman söylemeden neden çağrıldığını, Nuşaperi'nin bu kez de yedibaşlı devin kardeşleri tarafından kuyuya hapsedildiğini dile getirir. *Rəyhanın Nağılı* (Axundov, 2005b, s. 139)'nda Ayğır Hesen, kendisini aydınlık dünyaya çıkararak Zümrüd ile vedalaşırken ona ablasının yerini sorar. Zümrüd de ablasının Gülzemi Gaf padişahının oğlunun elinde tutsak olduğunu, devden istediği on yedi yıllık sürenin dolduğunu ve yakında ona toy yapılacağını söyler. *Məlikməmməd* (Axundov, 2005b, s. 175) masalında, yol hazırlığı için gereken et ve suyu nereden bulacağını bilemeyen kahramanın keyifsiz olduğunu gören Zümrüd, bu malzemelerin yerini bilmektedir ve onu kırk ağaçlıkta bulunan padişahın ülkesine yönlendirir. Orada yedi yıldır suyu kesen ve her gün bir kızı kurban olarak alan ejderhadan dolayı halkın sıkıntı çektiğinden de haberdardır.

Rehberlik

Simurg / Zümrüd kuşu, masalın belirli bir epizotunda ortaya çıkar ve kahramanla tanıştıktan sonra kahramanın aradığını bulması, karşılaşılabileceği tehlikelerden korunması için ona nasihatlerde bulunarak rehberlik eder.¹⁵ Bu yol gösterme işlevi genellikle kuşun kahramanı varmak istediği mekâna ulaştırdığında, vedalaşma anında gerçekleşir ve kimi zaman masalın belirli bölümlerinde kuşun kahramana nasihat vermesi motifi tekrarlanır. Rehber kuşun söylediği her söz tılsım niteliğindedir ve kahramanın önüne çıkan engelleri aşması için bu sözlere uyması yeterlidir.

Kahramanın ölümden kurtulmasında yol gösterici bir kuştur. *Sırların Açılışı* (Geldiyeva, 2006, s. 24-28) masalında Simrug, kahramana padişahın sırrı öğrendikten sonra iki rekât namaz kılma bahanesiyle müsaade alıp dışarı çıkmasını ve kendisini çağırmasını tembihler. Kahraman, kuşun dediklerini yerine getirerek amacına ulaşır ve ölümden kurtulur.

Simurg / Zümrüd kahramana gerekli malzemeyi temin etmesi ve tılsımlı tuzaklardan kurtulması için öğüt verir. *Simanın Nağılı* (Tehmasib, 2005, s. 26-27, 47)'nda Simurg ile birlikte şehre gelen çoban, kuşun verdiği öğütleri yerine getirerek kahramanın istediği giysiyi, atı ve kılıcı tedarik eder. Siman tılsıma yakalandığında ise tılsımdan kurtulması için girdiği bağda karşısına çıkan on iki incir ağacından birini vurup diğerlerinin altından geçmesini, yapraklara değmemesini ve sonuncu ağaca geldiğinde ona kılıçla vurmasını tembihler. Siman, Simurg'un dediklerini

¹⁴ Masalda kızların devler tarafından kaçırılmasının kökeni, mitik dönemde ruhlara sunulan insan kurbanı olarak açıklanır (Yalçınkaya, 2019, s. 49).

¹⁵ Sözlü anlatı türlerinde kuşların yardımcı, haberci, kurtarıcı, yol gösterici işleviyle kullanılışı üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda destan metinlerindeki inceleme için bk. Küçük, Mehtap (2020). "Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kahramana Yardımcı Kuşlar Üzerine Bir İnceleme". *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, s. 41-67; Türk kültüründe baykuşun yardımcı işlevlerdeki kullanımı için bk. Köse, Serkan (2019). "Türk Kültüründe Baykuş". *Kültür Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 3, s. 288-301.

yaparak tılsımdan kurtulur. *Məlikməmməd* (Axundov, 2005b, s. 175-176) masalında Zümrüd'ün kahramanı padişahın yanına yönlendirmesi sonucu yola çıkmak için gereken azık temin edilir.

Söz konusu olağanüstü kuş, kahramanın sevdiğini bulması ve esaretten kurtarması için akıl verir. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257-259) masalında Simurg, padişahın kızını arayan Sultan İbrahim'i ve arkadaşlarını Nuşaperi'nin yanına getirip nasihat verir. Nuşaperi'yi kurtarmak için kahramana önce devin kardeşlerini öldürmesi gerektiğini söyler. Devin kardeşlerini öldürdükten sonra yine Simurg'un yanına gelen kahramana bu kez dünyadaki bütün hayvanların toplandığı tepenin eteğine gitmesi gerektiğini, oradaki hayvanları öldürdükten sonra yel değirmenine vurup tılsımı çözebileceğini, değirmen taşının altındaki kuyuda bulunan Nuşaperi'yi getirmesini tembihler.

Zümrüd, kahramanın hatalı bir davranışta bulunmasını önler. Zalim olanın cezalandırılması konusunda ise yönlendiricidir. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 90-91, 93, 98-99) masalında Canı Yağub, zalim padişahın oğlunu öldürmek isteyince Zümrüd kuşu engel olup onu bu niyetinden vazgeçirir. Ardından Semender bağının çiçeğini bulmak üzere yola çıkan padişahın oğluna babasının onu ölüme gönderdiğini, bu yoldan geri dönmesini söyler. Oğlan, babasına söz verdiği için yolundan ölse de dönmeyeceğini dile getirince Zümrüd, bu mert delikanlıya Semender çiçeğinin Şam kalesinde bulunduğunu, oranın tılsımlı olduğunu ve oraya ne kadar yaklaşırsa yaklaşsın aradaki mesafenin artacağını söyler. Ardından oğlanı Şam kalesine ulaştırıp dönerken kapının yanındaki oku ve yayı bir ağaçla kaldırmasını, kapının üstünde yanan mumun kendisine değmeden yanan yerine tek seferde okla vurmasını tembihler ve mumun kendisine değerse kül olacağını, eğer üç ok atışında da mumum ateşini söndüremezse taş olacağını söyleyip gider. Padişahın verdiği ikinci vazifeyi duyunca da Zümrüd kuşu, oğlanı uyarır ve ona yolun sağ tarafından giderse karşısına büyük bir dağ çıkacağını, orada yaşlı bir hocanın olduğunu, reml elmasının yerini ona sormasını tembihleyip döner. Masalın ilerleyen bölümlerinde ise Zümrüd, kız kardeşine de göz koyan zalim babasını öldürmek için kendisine danışan padişahın oğluna ormandaki tüm adamları toplayıp kendi şehrine dönmesini ve eski vezirden kılıç kalkan alıp padişahın karşısına çıkarak onu öldürebileceğini söyler.

Şifalandırma

Masalarda kahramanın başına gelen her türlü felaket ve yoluna çıkan her türlü karşıt güç, onun erginlenme sürecine giden yolda gelişmesi için birer gereksinimdir. Ancak bu süreç ve eşikler kolay aşılamadığı için kahramana bazen güç kaybettirir, kahramanın belirli süreliğine de olsa geri çekilmesine,¹⁶ yenik düşmesine yol açar. Bu esnada onun yardımına gelen olağan veya olağanüstü varlıklar, fiziksel açıdan iyileşmesinde ve güçlenmesinde¹⁷ etkilidir.

¹⁶ Joseph Campbell, büyümlü eşikten geçişin yeniden doğum alanına geçiş olduğu fikrini dünyanın her yerinde rahim imgesi olarak kabul edilen balinanın karnıyla sembolize eder ve kahramanın bu aşamada eşik gücünü elde etmek yerine bilinmezlik içinde kaybolduğunu, ölmüş gibi görüldüğünü ifade eder (2013, s. 107).

¹⁷ Kırgız mitolojik destanlarından *Boston*'da Alp Kara Kuş, minnet ifadesi olarak yavrularını ejderhanın elinden kurtaran kahramanı yutar. Ancak yavrularının kendisini didikleme üzerine onu kursağına indiremeden geri kusar. Bunun üzerine Alp Kara Kuş, yavrularına Boston'u iki kez hazmedebileceğini, üç kez hazmetmeme izin verseydiniz geri çıkardığımda ateşte yanmaz, suda boğulmaz şekilde daha güçlü, ölümsüz hâle getirecektim, der (Yıldız, 2009, s. 262-263). Söz konusu durum, Simurg'un ejderha gibi büyük bir engeli aşan kahramanı şifalandırıp güçlendirmesine

Azerbaycan masallarında şifalandırma işleviyle örneğine rastlanılan Simurg / Zümrüd kuşu, kahramanı en zayıf düştüğü, ölmek üzere olduğu aşamada bulup sağaltırken tasvir edilir. *Simanın Nağlı* (Təhmasib, 2005, s. 41)'nda Dev Firuz'u öldüren kahraman kendinden geçip evin bir köşesinde yatarken Simurg gelip Siman'ı iyileştirip ayıltır. *Kəl Həsənin Nağlı* (Təhmasib, 2005, s. 175)'nda Simurg, zehirlenen kahramanın ağzını yalayıp biraz süt emzirerek onu kendine getirir.

Kahramanın güç kaybetmesi, bedeninin yara alması dış etkenlerden dolayı olabildiği gibi kendi iradesiyle de gerçekleşir. Bunun için kahramanın çaresiz kalması ve geçerli bir sebebinin olması gerekir. Söz konusu durumda da tedavi etme işlemi yine olağanüstü kuş tarafından yapılır. *Südamən* (Zeynallı, 2005, s. 131-132) masalında kahraman yolda koyunlardan birini yere düşürürce azık olarak bacağına bir parçasını keserek Zümrüd'e verir. Işıklı dünyaya gelince aksayarak yürüyen kahramanı gören kuş, tadı diğerlerinden daha tatlı geldiği için yemeyip dilinin altında sakladığı eti çıkartıp yerine koyar. Kanadını da kahramanın üzerine çekip bacağına sağaltır. *Məlikməmməd* (Axundov, 2005b, s. 176) masalında benzer şekilde aydınlık dünyaya yaklaşırken bir eti elinden düşüren kahraman, çaresiz kalıp Zümrüd'e kendi baldırından kesip verir ve yere indikten sonra kahramanın aksayarak yürümesinden bu durumu anlayan Zümrüd, dilinin altındaki eti yerli yerine koyar, ardından tükürüğünden sürüp onu iyileştirir.

Simurg'un şifalandırıcı özelliğinin tersi olarak bir örnekte ise kendisinin tedavi edilmeye ihtiyaç duyduğu görülür. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257) masalında şifalandırılan Simurg kuşudur, şifalandıran ise masal kahramanı Sultan İbrahim'dir. Ormanda ilerlerken kahraman, yedibaşlı dev tarafından kanadı kırılıp sızlanan Simurg'a rastlayıp güvercinlerin attığı yaprağı ezerek kuşun kanadına sürer ve onu iyileştirir.

Koruma ve Himaye Etme

Masalarda kahramanı veya kurtarılmaya ihtiyacı duyan bebeği, kadını vb. gökyüzünde uçarken fark eden Simurg / Zümrüd yere inerek onu güçlü pençeleriyle yakalar ve yuvasına, kendi yavrularının yanına götürerek belirli bir süre himayesi altına alır. Bu koruyuculuk belirli bir zaman dilimini kapsamaktadır. Kahramanın masalda kalıcı olarak durağan konuma düşmeyip hareket hâlinde olması ve diğer eşikleri de aşabilmesi için olağanüstü kuşun kanatları altından / koruyuculuğundan çıkıp yeniden dış dünyaya dönüş yapması şarttır. Ancak bazen söz konusu durumlarda da Simurg, kahramanın ara sıra karşısına çıkarak onu korumaya ve kontrol etmeye devam eder. *Simanın Nağlı* (Təhmasib, 2005, s. 24-26, 46-47)'nda Simurg, dağın eteğinde yer alan büyük bir ağacın altına terk edilen bahçıvanın oğlunu kurtarır. Götürüp Nil nehrinde yıkar, Karadağ'ın taşından bir parça ezip tüysüz, saçsız bir et parçası gibi dünyaya gelen bebeğin tüy yerlerine sürer. Bebeğe kendi yuvasında, yavrularının yanında bir yıl boyunca bakar. Özellikle yoksul insanları çok seven bir kuş olarak tarif edilen Simurg, ardından çölde gezerek bebeğini arayan anneyi de görüp ormanda bulunan oğlunun yanına götürür. Her gün avlanıp yarısını kendi yavrularına, yarısını da bahçıvanın hanımı ile Siman'a verir. Belirli bir süre sonra ise kahraman ile annesini bir çobana emanet eder ancak kahramanın üzerinden tam olarak elini

örnektir. Yutma ve geri kusma şeklinde işlenen bu motif örneği Türk Dünyasının bazı geleneklerinde bulunmakla birlikte değerlendirdiğimiz Türkmen ve Azerbaycan masallarında tespit edilememiştir.

çekmez, arada sıra gelip Siman'ı kontrol eder. Masalın ilerleyen bölümlerinde kendisine sihir yapan yaşlı kadını öldüren Siman, bir pınar başında elini yüzünü yıkadıktan sonra dinlenmek için uyur. O sırada Simurg gökte uçarken kendisini görür ve hemen yere inip kanadıyla Siman'ın üzerine örter, uyanana kadar bekçiliğini yapar.

Zümrüd, zalimlerin zulmünden kaçan insanların sığındığı bir varlıktır. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 88-89, 95-97) masalında, padişahın zulmünden kaçan Canı Yağub'un eşini Zümrüd kuşu himayesine alır. Ondan yanında kalmasını, yavrularını gözetmesini ister ve zor durumda kendisine iyilik yapacağını söyler. Masalın ilerleyen bölümlerinde padişahın kendisini kovması üzerine yola düşen Canı Yağub da eşinin yaşadığı ağaca rastlar. Zümrüd onu da yanında saklar. Zalim babasının zulmünden kaçan padişahın oğlu ve gelini de gelip Zümrüd'ün yuvasına sığınır. Padişah, evde tek kalan öz kızıyla da evlenmek isteyince kızı da evden kaçar ve iyi niyetli eski vezirlerinin yardımıyla Zümrüd'ün yanına gönderilir.

Kahramanın düşman ile çarpışırken yanında bu olağanüstü kuşun yer alması da Zümrüd'ün koruyuculuk işlevini örneklendirir. *QaraAt* (Axundov, 2005b, s. 187) masalında İbrahim, orduyu mağlup ederken kara atın, kaplanın ve Zümrüd'ün yavrusuyla birlikte.

Kurtarma

Masallarda Simurg / Zümrüd'ün en önemli işlevlerinden birisi de kahramanı içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtarmasıdır. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 187-191) masalında Hatam, hilekâr Gül'ün gerçek yüzünü görünce onu kendi tuzağına düşürdükten sonra Gül'ün yurdundan Sımrug tarafından kurtarılır. *Simanın Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 21, 24)'nda çocuksuzluktan mustarip Deşküvar isimli zalim padişahın fermanı üzerine bir dağın eteğinde ağaç altına terk edilen bahçıvanın bebeği, Simurg tarafından fark edilip ölümden kurtarılır. *Kəl Həsənin Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 175)'nda Simurg, kahramanı ölmek üzereyken bulup kurtarır.

Söz konusu durumda kuş, kahramanın yanına gelerek onu tehlikeli mekândan güvenli mekâna götürdüğü gibi gerektiğinde kendisi de tehlikeli duruma müdahale eder. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 88) masalında padişahın fermanına uymayan Canı Yağub'un ateşe atılacağı sırada durumu Yağub'un eşinden haber alan Zümrüd kuşu, kırk tulum suyu gökyüzünden ateşin üzerine boşaltarak sönmeyen ateşi söndürür ve onu yanmaktan kurtarır.

Taşıma

Masallarda olağanüstü varlıklar içerisinde sıkça karşılaşılan uçan atın vazifesini bu varlığın kullanılmadığı durumlarda olağanüstü kuşlar üstlenir. Kahramanın her zaman yanında olan atı ile kahramanın dar anında yanında olan yardımcı kuş bu anlamda benzerlik gösterir ve ulaşılması mümkün olmayan yolları aşmak için tılsım motifi kullanılmadıysa vasita olarak bu tür olağanüstü varlıklara ihtiyaç duyulur.

Simurg / Zümrüd, güçlü kanatları arasına aldığı kişiyi dilediği yere kısa süre içerisinde ulaştırır. Taşıma¹⁸ görevi gerçekleştikten sonra kahramanla vedalaşıp geri döner. *Sırların Açılışı*

¹⁸ Kırgız Türklerinin *Er Soltonoy* destanında, yardımcı kuş vazifesinde yedi tane gökbaşlı alaca karga (Kököbaşıl çökö taan), Temir Han ve Bolot Han'ın Kalmuk zindanında aç ve susuz bir şekilde tutsak olduğunu öğrenen eşi Orolhan

(Geldiyeva, 2006, s. 24, 27-28) masalında Sımruğ, kahramanı padişahın yaşadığı şehre götürüp getirir. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 188, 190-191) masalında Sımruğ'un verdiği tüyü yakıp beklemeye başlayan kahramanın bir süre sonra kulakları çınlar. Bunun üzerine Sımruğ'un geldiğini anlayıp köşkün üstüne bir günde ulaşılan merdivenlerden çıkınca havanın sisli bir bulutla kaplandığını görür. Bu da Sımruğ kuşunun alametidir. Kuş gelip köşkün üzerine kara bulut gibi durur ve Hatam, lanetli köşkten çıkarak kuşun arkasına binip yeniden uzun yolları aştıktan sonra sevdiği Tay'ın yurduna geri döner. *Simanın Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 41)'nda Simurg, kahramanı iyileştirdikten sonra sırtına bindirip nar bağına götürür. *Südəmən* (Zeynallı, 2005, s. 131-132) masalında Zümrüd, kahramanı karanlık dünyadan aydınlık dünyaya, oradan da istediği şehre taşır. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257) masalında Simurg, kahramanla birlikte Hanmemmed, Emireli ve Siyavuş'u ormandan alarak çöle, Nuşaperi'nin olduğu mekâna götürür. *Təlätin Nağılı* (Axundov, 2005b, s. 115-116)'nda Simurg, yavrularını yılana yem olmaktan kurtaran kahramana minnettarlığını bildirmek için onu gitmek istediği İsfahan şehrine taşır. Zümrüd kuşu, *Rəyhanın Nağılı* (Axundov, 2005b, s. 139)'nda Reyhan'ın kardeşi Ayğır Hesen'i ve *Məlikməmməd* (Axundov, 2005b, s. 176) masalında Melikmemmed'i karanlık dünyadan aydınlık dünyaya taşır. *Moltanı Padşahu* (Seyidov, 2005, s. 91) masalında Zümrüd kuşu, yolundan dönmeyen padişahın oğlunu Semender çiçeğinin olduğu Şam kalesine üç gün üç gecede ulaştırır.

SİMURG / ZÜMRÜD'E KARŞI KAOSU SEMBOLİZE EDEN GÜÇLER

Ejderha / Yılan

Türkçede *ejder* veya *ejderha* olarak adlandırılan hayvan, Farsça *azi-Dsâka* sözcüğünden türetilmiştir. Bazı metinlerde evren olarak adlandırılır. Genel olarak çok iri yılan¹⁹ şeklinde tasvir edilir ve masalarda su kaynaklarının koruyucusu olarak işlenir. Halkın su ihtiyacının karşılanması ejderhanın kontrolündedir ve su alabilmek için kendisine bir insanın kurban olarak sunulması gerekir (Boratav, 2012, s. 66). Ejderhanın dünyanın direği olarak kabul edilen kozmik ağaç ve hayat kaynağı olan suyla birlikte görülmesi de onun mitik dönemde kutsal ve koruyucu varlık olduğunu gösterir. Ancak mitik dönemdeki bu suyun koruyucu iyesi, sonraki dönemlerde ise insanlara zarar veren demonik bir tipe dönüşmüştür (Yalçınkaya, 2019, s. 48-49). Masalarda da yılanın su kenarına yakın bir yerde konumlandırılmış ağaç²⁰ tırmanırken görülmesi, eski ve yeni formundan izler taşıdığına örnektir. *Təlätin Nağılı* (Axundov, 2005b, s. 115)'nda yılan, deniz kenarında yer alan ormanda yaşayan Simurg'un yuvasına tırmanırken tasvir edilir.

Türklerde erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvetin sembolü olan ejderha, Ön Asya kültürleriyle etkileşimden sonra anlam zayıflamasına uğrayıp daha çok alt edilen kötülüğün

tarafından yumurtadan çıkar çıkmaz eğitilir ve kargalar, insan dilinden anlayacak seviyeye geldiklerinde zindanda yatan bahadırlara mektup taşıma vazifesiyle Orgut şehrine gönderilir. Üç aylık uzaklıktaki yolu altı günde aşan kargaların boyunlarındaki mektubu alıp okuyan bahadırlar da Orolhan'a cevap yazarak kuşları Çınabat şehrine aynı vazifeye geri gönderir (Çeribaş, 2011, s. 173). Söz konusu durum, anlatı türlerinde yardımcı kuşların kahramanı üzerinde taşıma işlevinin yanı sıra darda kalan kahramana haber ulaştırmak ve ondan haber getirmek adına mektup vb. nesnelere taşıdıklarını örneklemiştir.

¹⁹ Çinlilere göre bir su yılanı 1000 yıl sonra ejderhaya dönüşmektedir. Su yok edici niteliğe sahip ise ejderha da yok edici; su koruyucu ve destekleyici nitelikte ise ejderha da koruyucu ve destekleyicidir (İnayet, 2010, s. 54).

²⁰ Türk mitolojisinde dokuz dallı kutsal ağaç sadece gökyüzünde değil yeraltında da bulunur ve ağacın üzerinde Kara Kuş, altında ise yılan bekçilik vazifesi yapar (Küçükbaşmacı, 2017, s. 202).

simgesi hâline gelmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 133). Ancak Azerbaycan masallarında ejderhanın öldürüldükten sonra etinin Simurg / Zümrüd'ün yavrularına, yüreğinin ise kahramana yedirilmesi motifi, bu varlığın taşıdığı olumsuz anlamın yanında eski dönemlerde taşıdığı bereket ve güç gibi olumlu anlamlarının izlerini de yansıtır. *Simanın Nağılı* (Təhmasib, 2005, s. 25)'nda ejderha, Simurg'un yavrularını yemek için ağaca tırmanırken Siman tarafından çınar ağacının kalın tarafıyla vurularak öldürülür. Simurg bunu görünce ejderhanın etini üç kez gagalayıp iyi yerinden yavrularına, yüreğini de Siman'a verip geri kalanını atar. *Südəmən* (Zeynallı, 2005, s. 130) masalında ejderha, Zümrüd kuşunun yavrularını yemek için çınar ağacına çıkarken Südemen tarafından okla öldürülür. Etini kuşun yavruları yer, kalanını annelerine ayırırlar. *Qara At* (Axundov, 2005b, s. 185-186) masalında İbrahim, üvey annesinin zulmünden kaçmak için kara atıyla gökyüzüne uçarak şehirden çıkar ve epey gittikten sonra bir çınar ağacının dibine atını bağlar. O sırada bir ejderhanın Zümrüd kuşunun yavrularını yemeye çalıştığını görür ve İbrahim, kılıcıyla ejderhayı ikiye bölüp öldürür. Etini de kuşun yavrularına verir. *Sırların Açılışı* (Geldiyeva, 2006, s. 24) masalında kahraman çınar ağacının yanında uyurken ağacın üzerinden gelen gürültüyü duyması üzerine uyanınca çınarın üstüne kara bir yılanın çıkıp Sımrug kuşunun yavrularını yemeye çalıştığını görür. Ok ve yayı ile kara yılanı²¹ öldürür, etini de doğrayarak Sımrug'un yavrularına verir.

Ejderha, efsanelere göre nefesiyle insanları kendisine çeken, ağızından alevler saçan ve geçtiği yerlerdeki bitkileri yakan, genellikle yedi başlı olarak tasvir edilen büyük yilandır (Arı, 2003, s. 335). Türkmen masallarında da ağızından ateşler saçan, korkunç, demonik bir varlık olarak gösterilir. Varacağı mekâna yeri titreterek, göğü karartarak gelir. Kendisiyle çarpışan kahramanı belirli bir süre güçsüz bırakır. *Hatam-Tay* (Geldiyeva, 2006, s. 179-182) masalında Hatam, yolda dinlenirken çıkan tufanın ve zelzelenin uğultusundan sallanmaya başlar ve yakınında bulunduğu ağacın dibine gidip baktığında üç kuş yavrusundan birinin ağladığını, birinin keyifsiz olduğunu, üçüncüsünün ise güldüğünü görüp bunun sebebini sorar. Kuşlar, bu yalancı tufanın ve zelzelenin sebebini ejderhadan kaynaklandığını, kendilerini sırayla yemek için geldiğini söyler. Ardından güneşi sis kaplar, hava kapkaranlık olur. Zelzele gittikçe artar ve güçlü bir rüzgâr, kahramanı yuvarlayarak bir çukura sürükler. O anda ejderha gelip ağaca tırmanıp Sımrug'un yavrularını yakalamaya çalışırken Hatam, yanında bulunan keskin kılıcını alıp gün boyunca her gürleyişinde, öfkeli olduğunda ağızından alevler saçan ejderhayla dövüşür. Kuş yavruları bu durumu görüp ejderhanın üstünde pervaz ederek uçar ve böylece çoğu defa Hatam'ın kendisini toplamasına yardım ederler. Kahraman, akşama kadar güreştikten sonra ejderhayı öldürür, kendisi de üç gün boyunca mecalsiz yatar.

Mitolojik düşünceye göre ejderha, hamile kadınların içine girerek dünyaya gelecek olan çocuğu öldürür. Bu mitolojik görüşün izini yaşatan hikâyelerde Simurg kuşunun yavrularını

²¹ Ejderha yerine yılanın geçtiği metinlerde ise bu varlık, ateş yerine kara renk sembolizmiyle yansıtılır. Yılanın renginin kara olarak tasvir edilmesi, Erlik'in renginin kara olmasından kaynaklanmaktadır (Durbilmez ve Tekin, 2020, s. 310). Ezeli karanlık, boşluk, ölüm karanlığı, üzüntü, büyü, kötülük veya ölümle ilgili mitlerde geçen tanrılar, kaos ortamı, Şeytan vb. varlıkların rengi karadır (Çoruhlu, 2002, s. 183).

yemektedir (Beydili, 2004, s. 192). Masalarda da ejderha/yılan figürünün²² Simurg / Zümrüd'ün yavrularına zarar vermek için yaklaşması aynı görüşün yansımaları olarak işlenmeye devam eder. İncelenen tüm örneklerde benzer şekilde olduğu gibi *Malikmammad* (Axundov, 2005b, s. 174) masasında da ejderha, karanlık dünyada bir ağaç üzerine yuva yapmış olan Zümrüd'ün yuvasına çıkıp yavrularını yemeye çalışırken kahraman tarafından kılıçla öldürülür.

Kötü Huylu Dev

Farsça *div* sözcüğünden Türkçeye geçmiş olan *dev* kelimesi *Türkçe Sözlük*'te "1. Korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratığı. 2. Olağanüstü irilikte olan. 3. Çok büyük, çok önemli" (2005, s. 512) şeklinde tanımlanır. Tanımda fiziksel ve karakteristik özelliğine dikkat çekilen bu olağanüstü varlık, sözlü kültür ürünleri içerisinde sihirli masalarda sıkça karşımıza çıkar.

Genel olarak bakıldığında dev, bütün dünya mitolojilerinde görülür ve başlangıçtan beri menfi²³ ve müspet²⁴ olmak üzere ikili karakterini devam ettirmiştir (İnayet, 2010, s. 55). Masalarda iyi ve kötü huylu olarak betimlenir. Fiziksel olarak ise olağandışı boyutlarıyla tasavvur edilir.

Bahaeddin Ögel, bütün Türk boylarında dev motiflerinin bir kısmının ortaklık gösterdiği görüşünde olup Ön Asya Türklerindeki devleri kötü ruh ile kimi zaman şeytani varlıklar olan demonlar ve dünyadaki bütün yaratıkların normal boyutlarının çok üstünde olan devler olarak iki grupta toplar (1995, s. 561).

Devin kendine has tipolojik ve karakteristik özelliklerinin yanı sıra yeraltı dünyasına ait varlıklarla da bağının olduğu düşünülür. Bu konuda Alimcan İnayet, İşankul'un devin çok başlı, tüylü, boynuzlu olması, alev püskürtmesi, uçması, kuşa dönüşmesi ve kasırga çıkarması gibi fiziksel özellikleri itibarıyla ejderhadan veya yırtıcı hayvandan geldiği görüşünde olduğunu belirtir (2010, s. 58). Bu anlamda dev, hayvan formundan insan²⁵ formuna dönüştürülmüş korkutucu bir varlık olarak kabul edilebilir.

Devin çok başlı olması sembolik açıdan bu varlığın korkutucu yönüne işaret ederken mitik anlamda ise üç veya yedi²⁶ gibi formel sayıları masal metnine dâhil eder ve vahdet karşısında kesretin, diğer bir ifadeyle birlik karşısında çokluğun karşılığı olan kötülüğün, şeytanın²⁷ sembolüdür. Dolayısıyla devin çok başlı olması birlik karşısında kaos ve düzensizliğin tasviri olarak yorumlanır (Sarpkaya, 2021, s. 93-94). Azerbaycan masalarında kozmosu sembolize eden

²² Türk mitolojisinde Dünya Ağacı'nın üst kısmını kartal, orta kısmını at, boğa, geyik, koyun, alt kısmını ise yılan ve balık sembolize eder ve Dünya Ağacı kozmosu kaostan ayırıp kozmosun tabakalarının sınırını teşkil eder (Bayat, 2020, s. 56).

²³ Kötü huylu devler üzerine yapılmış çalışmalar için bk. Yıldız, Naciye (2010). "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler". *Millî Folklor*, Yıl 22, Sayı 87, s. 41-51; Koçak, Aynur (2018). "Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Kaotik Varlık Olarak Emegen/ler". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, Yıl 4, Sayı 7, s. 109-122.

²⁴ İyi huylu devler üzerine yapılmış çalışmalar için bk. Aça, Mustafa (2001). "Yitöşlik Destanının Sibiryâ (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Üzerine Bir Deneme". *Millî Folklor*, 7 (51), s. 65-74; Bahadur, Yeliz (2019). "Türk Dünyası Masalarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 14, s. 121-134; Devlerin genel özellikleri için bk. Şahin, Özlem (2020). "Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi ile İlgileri". *Yenisey*, Yıl 1, Sayı 1, s. 11-24.

²⁵ Dev yaşadığı mekânlar açısından da insan gibi tasavvur edilir. Detaylı bilgi için bk. Sarpkaya, 2021, s. 95.

²⁶ Yedi başlı dev, bütün Türk boylarında görülmektedir. Bk. Ögel, 1995, s. 564.

²⁷ Eski Türk inançlarındaki Erlik veya benzeri varlıkların sonraki dönemlerde, bilhassa İslami inanç sisteminde yerini dev veya benzeri varlıklara bırakmıştır (Yücel, 1998, s. 44).

Simurg'un insan yiyen devden korkması, onun bulunduğu mekâna gitmemesi veya kaosu sembolize eden devle yine kaosun mekânı olarak görülen ormanda²⁸ karşı karşıya gelmesi durumunda çatışıp yara alması, kaos ile kozmosun olağanüstü motifler aracılığıyla gösterimi olarak okunabilir. Düzensizliğin içinde oluşan çatışma durumu da düzeni sağlayıcı olarak görülen kahramanın gelmesi ve devi alt etmesiyle sona erer. *Soltan İbrahim* (Axundov, 2005a, s. 257) masalında Simurg, padişahın kızı Nuşaperi'yi kaçıran yedibaşlı devi görüp peşinden gider ve ormanda dev tarafından vurulup yere düşürülür. Kanadı kırık bir hâlde sızlarken Sultan İbrahim onun yardımına yetişir. *Simanın Nağlı* (Təhmasib, 2005, s. 41)'nda Simurg, kötü huylu olan Dev Firuz'un korkusundan Han-Hanı Çin'in toprağına gidemez. Siman, devi öldürdükten sonra Simurg oraya gelip kahramanı bulur. Söz konusu durum, insan için ideal olan evren tasarımında düzenin tam anlamıyla var olabilmesinde düzensizliğin, kargaşa ortamının sonlandırılmasının gerekliliğine işaret eder ve anlatıcı bu durumda kahramanı vazifelendirerek bozulan düzenin yeniden kurulmasını sağlar.

SONUÇ

Oğuz grubu Türk boylarından Türkmen ve Azerbaycan Türklerinin zengin masal külliyyatı içerisinde seçilen toplam on iki masal metni üzerinden yapılan değerlendirme neticesinde Simurg / Zümrüd kuşu motifinin her iki sahanın masallarında ortaklık gösterip her zaman olumlu bir profilde tasvir edildiği ve bulunduğu mekân, taşıdığı özellikler, kullanıldığı işlevler, mücadele ettiği karşıt güçler itibarıyla mitolojik yönünü koruduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar tablo hâlinde aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 1: Türkmen Masallarında Simurg Motifi

Tespit Edilen Saha/ Masalın Adı	Kuşun Adı	Tespit Edilen Mekânı	Tespit Edilen Fiziksel Özellikleri	Tespit Edilen İşlevleri	Tespit Edilen Karşıt Güçler
Tkm. Sırların Açılışı	Simrug	Çınar ağacı	Sihirli tüy	Bilgelik, Rehberlik, Taşıma	Kara yılan
Tkm. Hatam-Tay	Simrug	Uzun, büyük bir ağaç	Sihirli tüy, Geniş kanatlar, İri cüsse	Bilgelik, Kurtarma, Taşıma	Ejderha

Tablo 2: Azerbaycan Masallarında Simurg / Zümrüd Motifi

Tespit Edilen Saha/ Masalın Adı	Kuşun Adı	Tespit Edilen Mekânı	Tespit Edilen Fiziksel Özellikleri	Tespit Edilen İşlevleri	Tespit Edilen Karşıt Güçler
Azb. Kəl Həsənin Nağlı	Simurg	Yedi dağın ardı	-	Bilgelik, Şifalandırma, Kurtarma	-

²⁸ Devlerin su başında, dağ veya ormanda görülmesi, bu varlığın doğa ruhları veya doğadaki mekânların iyeleriyle ilişkisine işaret eder ve eski Türk inanç sisteminde her yerin koruyucu ruhu olduğu düşüncesinden hareketle bu mekânların sahibinin dev olarak tasviri, kutsal niteliğinden izler taşımasıyla açıklanır. Ancak Türkiye sahası masallarında bu mekânlardaki devler, tehlikenin sembolüne dönüşmüştür (Sarpkaya, 2021, s. 95).

Azb. Simanın Nağılı	Simurg	Ormanda bir ağaç	Sihirli tüy, Güçlü kanatlar, Güçlü pençe, İri cüsse	Bilgelik, Rehberlik Şifalandırma Koruma ve himaye etme, Kurtarma, Taşıma	Ejderha, Kötü huylu dev
Azb. Soltan İbrahim	Simurg	Orman	Sihirli tüy,	Bilgelik, Rehberlik, Taşıma	Yedibaşlı dev
Azb. Tələtin Nağılı	Simurg	Orman	Güçlü kanatlar	Taşıma	Yılan
Azb. Südəmən	Zümrüd kuşu	Karanlık dünya, Çınar ağacı	Güçlü kanatlar, İri cüsse	Şifalandırma, Taşıma	Ejderha
Azb. Moltanı Padşahı	Zümrüd kuşu	Ormanda bir ağaç	Sihirli tüy, Güçlü kanatlar	Rehberlik, Koruma ve himaye etme, Kurtarma, Taşıma	-
Azb. Rəyhanın Nağılı	Zümrüd kuşu	Karanlık dünya	-	Bilgelik, Taşıma	-
Azb. Məlikməmməd	Zümrüd kuşu	Karanlık dünyada bir ağaç	Sihirli tüy, Güçlü kanatlar, İri cüsse	Rehberlik, Şifalandırma, Taşıma	Ejderha
Azb. Qara At	Zümrüd kuşu	Çınar ağacı	-	Koruma	Ejderha

Türkmen masallarında Sımruq, Azərbaycan masallarında Simurg ve Zümrüd adıyla geçen bu olağanüstü kuşun, kahramanın yolculuğunda değişimin ve dönüşümün gerçekleşmesinde önemli bir noktada yer aldığı, metinlerde kahraman ile karşılaşma sahnelerinin benzerlik gösterdiği ve genellikle kaotik güçlerin elinden yavrularının kurtarılması üzerine kahramana minnettarlığını ifade etmek için “taşım”, “bilgelik”, “rehberlik”, “şifalandırma”, “kurtarma”, “koruma ve himaye etme” gibi işlevlerde kullanıldığı saptanmıştır.

Türk dünyası masalları üzerine yapılan motif çalışmaları, söz konusu anlatı türünü meydana getiren motiflerin Türk masal geleneğinde sistemli bir bütünlük içerisinde işlendiğini, her parçanın sembolik açıdan bir karşılığının olduğunu ve ustalıkla kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Masal dünyasının kendine has dokusunun çözümlenmesi için yapılacak her motif çalışmasıyla elde edilen bulguların sayısının artacağı, benzerliklerin yanı sıra farklı hususların da ortaya konulacağı şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- Aça, Mustafa (2001). “Yitöşlik Destanının Sibiryaya (Tümen) Türkleri Eş Metnindeki Olağanüstü Yardımcı Kahramanlar Üzerine Bir Deneme”. *Millî Folklor*, Yıl 13, C. 7, S.51, s. 65-74.
- Axundov, Əhliman (2005a). *Azərbaycan Nağılları*. Beş Cildə. III. Cild, Bakı: Şərg-Gərb.
- Axundov, Əhliman (2005b). *Azərbaycan Nağılları*. Beş Cildə. IV. Cild, Bakı: Şərg-Gərb.

- Akdoğan, Yaşar (1995). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Arı, Ahmet (2003). "Ejder/Ejderha". *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. 2. Cilt, s. 335-336. Ankara: AKMB Yay.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (2006). (haz. Ağamusa Axundov). Dörd Cildə. III. Cild, Bakı: Şərq-Qərb.
- Bahadır, Yeliz (2019). "Türk Dünyası Masallarında İyi Huylu Devler ve Fonksiyonları". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. S. 14, s. 121-134.
- Bayat, Fuzuli (2020). *Türk Mitolojik Sistemi* (5. baskı). Cilt 1. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Beydili, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* (Çev. Eren Ercan). Ankara: Yurt- Kitap Yay.
- Boratav, Naili Pertev (2012). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: BilgeSu Yayıncılık.
- Campbell, Joseph (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Çeribaş, Mehmet (2011). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*. Ankara: TKAE Yay.
- Çoruhlu, Yaşar (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Konya: Kömen Yay.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Dilek, İbrahim (2021). *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Durbilmez, Bayram ve Fatma Tekin (2020). "Kazan-Tatar Türklerinin Halk anlatılarında 'Yılan', 'Ejderha' ve 'Yuha'". *Türk Dünyası Araştırmaları*. C. 124, S. 245, s. 307-326.
- Duymaz, Ali (1998). "Anadolu ve Balkan Türklerinin Halk Anlatmalarında Mitolojik Bir Kuş: Zümrüdü Anka". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 1, S. 1, s. 91-97.
- Erdem, Sargon (1991). "Anka". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 198-200.
- Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç*. Ankara: AKMB Yayınları.
- Ergun, Pervin (2010). "Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü". *Millî Folklor*. Yıl 22, S. 87, s. 113-121.
- Geldiyeva, Şirincemal (2006). *Türkmen Halk Ertekileri (Cadılı Ertekiler)*. Aşgabat: Türkmenistanın milli medeniyet "Miras" merkezi.
- Güler, Zülfi (2014). "Şeyh Galib Divanında Anka-Simurg Sembolü". *International Journal of Language Academy*. Volume 2/1 Spring, p. 63-72.
- İnan, Abdülkadir (1998). "Türk Folklorunda Simurg ve Garuda". *Makaleler ve İncelemeler* (3. baskı). Ankara: TTK Basımevi, 1. Cilt, s. 350-352.
- İnayet, Alimcan (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmaovuz Celmoğuz* (2. baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Karakurt, Deniz (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi. Açıklamalı-Resimli. Türk Söylence Sözlüğü*. (e-kitap).
- Karataş, Mustafa (2013). *Türk Dilinde Yanış (Motif) Adları-Anadolu Sahası-*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.

- Koçak, Aynur (2018). "Karaçay-Malkar Nart Destanlarında Kaotik Varlık Olarak Emegen/ler". *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. Yıl 4, S. 7, s. 109-122.
- Köse, Serkan (2019). "Türk Kültüründe Baykuş". *Kültür Araştırmaları Dergisi*. C. 1, S. 3, s. 288-301.
- Küçük, Mehtap (2020). "Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kahramana Yardımcı Kuşlar Üzerine Bir İnceleme". *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 3, s. 41-67.
- Küçükbasmacı, Gülten (2017). "Türk Mitolojisinde Yılan". *Türk Mitolojisine Giriş*. Ed. Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan. (3. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*. II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önal, Mehmet Naci (2021). *Kim Uyur Kim Uyanık? (Türk Masal İncelemeleri)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sarpkaya, Seçkin (2021). *Türklerin Şeytani Masalları* (4. baskı). Ankara: Karakum Yayınevi.
- Səyidov, Nürəddin (2005). *Azərbaycan Nağılları*. Beş Cilddə. V. Cild, Bakı: Şərg-Gərb.
- Şahin, Halil İbrahim (2011). *Türkmen Destanları ve Destancılık Geleneği* (2. baskı). Konya: Kömen Yay.
- Şahin, Özlem (2020). "Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve Türk Mitolojisi ile İlgileri". *Yenisey*. Yıl 1, S. 1, s. 11-24.
- Təhmasib, Məmmədhüseyn (2005). *Azərbaycan Nağılları*. Beş Cilddə. II. Cild, Bakı: Şərg-Gərb.
- Tekin, Alpay Gönül (2020). *Simurg'un Kanadı. Mitoloji ve Edebiyat Makaleleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Tekin, Fatma (2020). "Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında 'Öteki Dünya'lar: Yeraltı, Su Altı, Gökyüzü ve Kara Orman". *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, S. 20, s. 320-337.
- Tekin, Gönül (2008). "Güneşin Kuşları: Phoenix ve Ankâ". *TUBA/JTS*, 32/1, s. 425-446.
- Thompson, Stith (1946). *The Folktale*. New York: The Dryden Press.
- Thompson, Stith (1955-1958). *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, 6 vols. Bloomington: Indiana.
- Tokel, Dursun Ali (2006). "Simurg". *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. Cilt 5, Ankara: AKMB Yay., s. 307-309.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen Diliniň Düşündirişli Sözlügi* (2016). II tomluk. I tom. A-Ž, Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
- Uslu, Bahattin (2019). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Yalçınkaya, Fatoş (2019). "Uygur Sihirli Masallarındaki Olağanüstü Düşmanların Mitik Kökeni". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. S. 2019/ 13, s. 44-56.
- Yıldız, Naciye (2009). *Kırgız Destanları 7 Boston* (haz. Abdıldacan Akmataliyev ve Aynura Kadırmambetova). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, Naciye (2010). "Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler". *Millî Folklor*. Yıl 22, S. 87, s. 41-51.
- Yücel, Ayşe (1998). "Masallarda Dev ve Yaratılış Destanındaki Benzerleri." *Millî Folklor*. Yıl 10, S. 39, s. 38-45.
- Zeynalli, Hənəfi (2005). *Azərbaycan Nağılları*. Beş Cilddə. I. Cild, Bakı: Şərg-Gərb.